

حج در دوره صفویه

معصومه کامکار

فهرست

۱۱	دیباچه
۱۳	مقدمه
۱۵	مفاهیم و کلیات
۱۵	تعریف حج و اهمیت آن
۱۹	تاریخچه حج و حج‌گزاری ایرانیان پیش از صفویه
۲۵	فصل اول: موانع برگزاری حج از سوی ایران و عثمانی
۲۶	۱. علل و عوامل سیاسی
۳۰	۲. علل و عوامل اقتصادی
۳۰	الف) خروج سکه و پول
۳۴	ب) گرفتن مالیات و پول بیشتر از حاجیان ایرانی
۳۶	۳. علل و عوامل امنیتی
۳۶	الف) عرب‌های غارتگر
۴۰	ب) کشتار شیعیان، به خصوص شیعیان ایرانی و عالمان شیعی مجاور مکه
۴۳	۴. علل و عوامل فرهنگی - مذهبی
۴۸	فتاوای عالمان شیعه و سنی علیه یکدیگر
۵۰	جمع‌بندی
۵۳	فصل دوم: حج‌گزاری ایرانیان در دوره اولیه و مراحل تکوین عصر صفوی
۵۴	گفتار اول: مناسبات شاه‌اسماعیل و شاه‌طهماسب با عثمانیان و مسئله حج

۱. شاه اسماعیل ۵۴
- شرفای مکه و ارتباط آنها با شاهان صفوی در مسئله حج ۵۷
- فرستادن صره همایون (آلای صره) از طرف سلطان عثمانی برای حرمین شریفین و رفاه حال حاجیان ۵۹
- مشکلات حج اکبر برای حاجیان شیعه ۶۱
- امنیت راه‌های کاروان‌رو در دوره تکوین ۶۱
۲. شاه‌طهماسب ۶۴
- گفتار دوم: عالمان مجاور مکه ۶۸
۱. ملاحسین استرآبادی ۶۸
۲. ابراهیم بن ولی الله حسینی استرآبادی ۷۰
۳. میرزا مخدوم شریفی ۷۰
- گفتار سوم: پیوندهای مرحله تکوین حکومت صفوی با مسئله حج و حج‌گزاری ایرانیان ۷۰
۱. اذن یا رخصت گرفتن برای سفر حج ۷۰
- الف) رخصت گرفتن شاه‌عبدالملی، یکی از صاحب‌منصبان و نقبای کرمان ۷۱
- ب) رخصت شاه‌طهماسب به حسین بن عبدالصمد (پدر شیخ‌بهای) و اجازه ندادن به شیخ‌بهای ۷۲
۲. حج‌گزاری بزرگان و صاحب‌منصبان و مخاطرات سفر حج ۷۳
- الف) حج‌گزاری همسر شاه‌طهماسب ۷۳
- ب) حج معصوم‌بیگ صفوی و قتل وی و همراهانش در حال احرام ۷۴
- ج) سفر حج مصلح‌الدین لاری و شکستن کشتی وی ۷۷
- گفتار چهارم: موقوفات حج در دوره صفوی ۷۷
- گفتار پنجم: حمل و نقل حاجیان ۷۹
۱. چارپا - کجاوه ۷۹
۲. کشتی ۸۲
- جمع بندی ۸۳
- فصل سوم: حج‌گزاری ایرانیان در دوره اقتدار و استحکام دولت صفوی (۹۹۶-۱۰۳۸ ه. ق.**
- ۱۵۸۷-۱۶۲۸ م) / ۸۵**

گفتار اول: مناسبات شاه‌عباس و عثمانیان و مسئله حج.....	۸۶
گفتار دوم: عالمان شیعه ایرانی مجاور مکه.....	۹۰
۱. میرزامحمد بن علی استرآبادی.....	۹۰
۲. سیدحسین بن سید حیدر عاملی اصفهانی.....	۹۰
۳. میرزامحمد بن ابراهیم استرآبادی.....	۹۱
گفتار سوم: پیوند مرحله اقتدار و استحکام حکومت صفوی با مسئله حج و حج‌گزاری ایرانیان.....	۹۱
منع شاه‌عباس از رفتن مردم به زیارت بیت الله الحرام.....	۹۱
کشته شدن امام‌قلی بیگ روملو در مسجدالحرام.....	۹۴
فیض کاشانی و مسئله حج.....	۹۶
شیخ بهایی و مسئله حج (م ۱۰۳۱ق).....	۹۸
راه‌ها در دوره اقتدار صفویه.....	۱۰۲
جمع بندی.....	۱۰۳
فصل چهارم: حج‌گزاری ایرانیان در دوره ضعف و زوال صفویان (۱۰۳۸-۱۱۳۸ هـ.ق / ۱۶۲۸-۱۷۳۶ م)	۱۰۵
گفتار اول: مناسبات شاهان صفوی با عثمانیان و مسئله حج.....	۱۰۶
۱. شاه‌صفی.....	۱۰۷
۲. شاه‌عباس دوم (۱۰۵۲ - ۱۰۷۷ هـ.ق / ۱۶۴۲ - ۱۶۶۶ م).....	۱۰۹
نامه شاه‌عباس دوم به شریف مکه در مورد حاجیان و تأمین امنیت راه بصره.....	۱۱۱
۳. شاه‌سلیمان.....	۱۱۳
حکم تحریم راه بصره به دست شاه‌سلیمان.....	۱۱۵
بالایای طبیعی در سفر حج.....	۱۱۶
۴. شاه‌سلطان حسین.....	۱۱۶
توطئه میرویس در سفر حج برای براندازی حکومت صفویه.....	۱۲۱
گفتار دوم: عالمان ایرانی مجاور مکه.....	۱۲۵

۱. ملاخلیل قزوینی ۱۲۵
۲. حاجی جعفر ۱۲۵
۳. حاجی محمد مکی ۱۲۶
۴. سیدنورالدین علی بن علی عاملی مکی ۱۲۶
۵. ملامحمدامین استرآبادی ۱۲۶
۶. سیدزین‌العابدین بن نورالدین بن امیر مراد حسینی کاشانی ۱۲۷
۷. سیدمحمد مؤمن استرآبادی ۱۲۷
۸. شیخ حسین تنکابنی ۱۲۸
- گفتار سوم: پیوند مرحله ضعف و زوال حکومت صفوی با مسئله حج و حج‌گزاری ایرانیان ۱۲۹
۱. اذن یا رخصت گرفتن برای سفر حج ۱۲۹
- اجازه نامه میرزاشمس‌الدین محمد مستوفی ۱۲۹
- رخصت‌نامه محمدسعید میرشهاب ۱۲۹
۲. حج‌گزاری مشهورترین علمایی که در دوره سوم به مکه سفر کرده‌اند و اقدامات علمی برخی از آنها در سفر حج ۱۳۰
- الف) محمدتقی مجلسی، معروف به مجلسی اول (۱۰۰۳ - ۱۰۷۰ ه.ق.) ۱۳۰
- ب) محمدباقر مجلسی، معروف به مجلسی دوم و نگارش جلدی از بحارالانوار در سفر حج (۱۰۳۷ تا ۱۱۱۱ ق) ۱۳۱
- ج) عبدالحسین خاتون آبادی (۱۰۳۹-۱۱۰۵) ۱۳۲
- د) شیخ‌حر عاملی ۱۳۳
- ه) شیخ‌علی بن حسن عاملی ۱۳۳
- و) ملاصدرا ۱۳۴
۳. فزونی سفر حج درباریان و صاحب منصبان ۱۳۴
- حج بانوی اصفهانی ۱۳۶
- خاطراتی از سفر حج ۱۳۸
- راه‌ها در دوره زوال ۱۴۰
- نتیجه ۱۴۳

۱۴۷ پیوست‌ها

۱۶۱ فهرست منابع

دیباچه

حج‌گزاری در حکومت صفویه با چالش‌های گوناگون مواجه بود؛ زیرا که دولت عثمانی بر حرمین شریفین سلطه داشت و به صفویان به دیده رقیب می‌نگریست. اثر پیش رو نخست موانع و چالش‌های حج‌گزاری ایرانیان در عصر صفوی را بررسی می‌کند و پس از آن به رویکرد شاهان صفوی به امر حج می‌پردازد. مؤلف ذیل هر فصل از عالمان و صاحب‌منصبان شیعی مجاور حرمین و دیگر حج‌گزاران سخن گفته و ارتباط صفویان با شرفای مکه را آورده است. وضعیت حمل و نقل و راه‌های حج از دیگر مباحث این کتاب است.

گروه تاریخ و سیره پژوهشکده حج و زیارت ضمن تشکر و تقدیر از نویسنده محترم سرکارخانم معصومه کامکار و نیز سپاس از ارزبابان محترم حجت الاسلام و المسلمین محسن افضل آبادی و دکتر سید محمود سامانی و همکاران واحد آماده‌سازی، امیدوار است انتشار این اثر، برای زائران و روحانیون کاروان‌های حج و عمره و دیگر علاقمندان مفید واقع شود.

گروه تاریخ و سیره

پژوهشکده حج زیارت

مقدمه

﴿إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ * فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَ لِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌ عَنِ الْعَالَمِينَ﴾^۱

کعبه زیباترین و پرجاذبه‌ترین حریم در حرمین شریفین، مرکز نشر توحید و همگرایی مسلمانان است؛ چنان‌که رسول اکرم ﷺ در ماجرای نصب حجرالأسود خصومت‌های قومی - قبیله‌ای را برطرف کرد و ندای اتحاد را از این مکان مقدس به گوش جهانیان رساند. کعبه ایستادگی در برابر مشرکان و نشان آزادی در برابر هرگونه بردگی است. قرآن و روایات کعبه را دارای پیشینه‌ای کهن می‌دانند و چه بسا عبارت قرآنی ﴿أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ...﴾ ناظر به بنای کعبه توسط حضرت آدم عليه السلام است.

نوشته حاضر با موضوع حج در دوره صفویه، برآن است، روند حج و حج‌گزاری ایرانیان در حکومت صفویه (۹۰۷ - ۱۳۸ق) و رویکرد صفویان به مسئله حج را در ارتباط با مناسبات حکومت عثمانی و صفوی ارائه کند.

برخی موضوعاتی که در این نوشته بررسی شده عبارتند از: منع حج از سوی حکومت عثمانی و صفوی و رکود حج در دوره صفویه؛ چگونگی تعامل دو قدرت

بزرگ شیعه و سنی با مسئله حج؛ مناسبات دوستانه و خصمانه شاهان صفوی با عثمانیان در مواجهه با سفر حج؛ رابطه شرفای مکه با ایرانیان؛ حج‌گزاری شاهان صفوی، صاحب‌منصبان، عالمان؛ ناامنی‌ها، غارتگری‌ها، تلفات حاجیان، راه‌ها و مشکلات آن؛ مسیر ایرانیان برای رفتن به حج؛ عالمان شیعه ایرانی مجاور مکه و آزارهای عثمانی‌ها و سنی‌های متعصب برای آنان. برخی دلایل انتخاب این موضوع عبارتند از:

اهمیت و جایگاه حج در اسلام؛ خلأ پژوهش‌های تاریخی حج در دوره‌های مختلف، خصوصاً در دوره صفویه که سرزمین مکه تحت سلطه عثمانیان بود. عثمانیان خود را خادم حرمین شریفین می‌دانستند و باید برای رفاه حال حاجیان مسلمان از هر فرقه، مذهب و فرهنگی اقدام‌های لازم می‌کردند؛ مگر نه این است که کعبه مرکز نشر توحید، کانون اتحاد و وحدت مسلمانان است؟! هر دولتی که حاکم بر منطقه حجاز باشد نه تنها حق جلوگیری از انجام فریضه حج را ندارد بلکه باید شرایط هر چه بهتر ادا کردن آن را برای همه مسلمانان فراهم کند. در این پژوهش این رهیافت حاصل می‌شود که آیا عثمانی‌ها به این قاعده پایبند بودند یا نه. در این مقطع تاریخی سرزمین حجاز و حرمین شریفین در قلمرو حکومت عثمانیان سنی‌مذهب بود و مسئله حج از نقاط مشترک بین دو دولت محسوب می‌شد. بنابراین تا حدودی در روابط دوستانه تأثیرگذار بوده است.